

BANDYMAI MOKYTI
ŽYDUS LIETUVIŲ
KALBOS TARPUKARIO
LIETUVOJE: MOKOMŲJŲ
PRIEMONIŲ
TYRIMAS © *Veronika Žukaitė*

ĮVADAS

Žydų švietimo tinklas Lietuvoje yra nagrinėtas palyginti plačiai: ištirtos tarpukario žydų ugdymo tradicijos, mokyklų tinklas, jų teisinė struktūra, kūrimasis ir vystymasis, valstybės politika tokių mokyklų atžvilgiu¹, atlikta vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų darbą reglamentuojančių įstatymų analizė, aptartos mokyklų revizijos² ir Lietuvos universiteto gyvavimo laikotarpiu su tautinėmis mažumomis susiję klausimai³.

Vis dėlto tyrimai apie tarpukario Lietuvos žydų mokyklose naudotas mokomąsias priemones iki šiol nebuvo atlikti, taigi ir konkrečios istoriografijos šia tema beveik nėra. Bene vienintelė Anna Verschik, Talino bei Helsinkio universitetų profesorė, yra parašiusi straipsnį „Pirmasis lietuvių kalbos vadovėlis jidiš kalbantiems žmonėms“ (*The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers*)⁴. Šiame straipsnyje lingvistiniu aspektu išsamiai analizuojamas Abraomo Šulmano (*Avrom Shulman*) vadovėlis⁵, kurį autorė pristato kaip pirmąjį ir vienintelį lietuvių kalbos vadovėlį žydams (kaip vėliau bus įrodyta, chronologiškai A. Verschik aptariamasis vadovėlis yra antrasis ir ne vienintelis⁶).

¹ Petružienė S. Žydų švietimas Lietuvoje: gimnazijų raida ir dabartinė vidurinė mokykla: daktaro disertacija. Vilnius, 2000.

² Šetkus B. Tautinių mažumų mokykla Lietuvoje 1918–1940 metais [Rankraštis: daktaro disertacija]. Vilnius, 2000; Kaubrys S. Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis. Vilnius, 2000.

³ Čepėnas P. Lietuvos Universitetas 1579–1803–1922. Čikaga, 1972; Lempertas I. Užmiršta jidiš puoselėtoja. Nojaus Priluckio katedra Vilniaus universitete // Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga. Vilnius, 2004.

⁴ Verschik A. The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers // Archivum Lituanicum. Vilnius, 2005, nr. 7.

⁵ Shulman A. Lietuvių kalbos vadovėlis: sistematingos pamokos žydų kalba skiriamos lietuvių kalbos mokslui. Kaunas, 1923.

⁶ Galima sutikti su teiginiu, kad A. Šulmano vadovėlis yra pirmas tokio tipo (nors dar anksčiau yra P. Vikonio vadovėlis, išleistas 1921 m., parašytas lenkų, rusų ir žydų tautinėms mažumoms, bet jis nėra rastas, todėl apie tikrą jo paskirtį galima tik spėlioti). O tai, kad tokio tipo vadovėlių, kurių nemini A. Verschik, būta ir daugiau, šiame darbe ir bus įrodyta.

Trumpai apžvelgiant švietimo sistemos organizavimo situaciją tarpukario Lietuvoje reikia pabrėžti, kad šiuo laikotarpiu priimti įstatymai nebuvo nuoseklūs: įvairių įsakymų, aplinkraščių gausa liudija, kad tuometinė švietimo sistema neturėjo bendros struktūros. Pirmieji įstatymai, reglamentuojantys lietuvių kalbos mokymą, buvo paskelbti jau 1919 m.⁷ Tarpukariu Švietimo ministerijos paskirtų inspektorių atliekamos mokyklų revizijos⁸ ir mokytojų vertinimai rodo, kad žydų mokyklose lietuvių kalba nebuvo labai paplitusi, nors ją vartoti ir reikalavo Lietuvos įstatymai. Vis dėlto pavienių žydų gimnazijų atvejai leidžia teigti, kad kai kuriose mokyklose lietuvių kalba buvo vartojama palyginti plačiai, o mokiniai ją gana neblogai mokėjo⁹.

Iš žydų kilmės kultūrininkų pasisakymų spaudoje¹⁰, iš vienas po kito atsirančių žydų parašytų lietuvių kalbos vadovėlių žydams galima spręsti apie pačių žydų norą mokytis lietuvių kalbos. Tai rodo ir įsikūrusi Žydų draugija mokslams skleisti lietuvių kalbą¹¹. Minėtinas žydų autorių Izidoriaus Kisino, Chackelio Lemcheno ir kitų indėlis keliant ir puoselėjant lietuvių kalbą.

Šios publikacijos tikslas – identifikuoti tarpukario Lietuvoje parengtus žydams skirtus lietuvių kalbos vadovėlius, išaiškinti jų autorius, pateikti vadovėlių turinį ir charakteristiką. Vadovėliai yra susisteminti lentelėse.

Viena iš nemažų šios publikacijos reprezentatyvumo kliūčių – tai nerasti vadovėliai, apie kurių egzistavimą galima spręsti iš išlikusių vadovėlių priedų¹². Reikia tikėtis, kad ateityje juos pavyks rasti ir sudarytas žydams skirtų lietuvių kalbos vadovėlių bibliografinis sąrašas bus papildytas naujais duomenimis.

⁷ 1919 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiaus Taikos konferencijoje Lietuvos delegacijos paskelbtas laiškas (deklaracija) nr. 1701 (žr.: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 495), kuriame rašoma, kad „lietuvių kalbos mokymas privalomas visose kaip pradžios, taip ir aukštesniosiose žydų mokyklose“.

⁸ Lietuvos centriniame valstybės archyve yra išlikęs didelis revizijų skaičius. Kaip pavyzdį galima pateikti keletą iš jų: Panemunės pradedamosios žydų mokyklos lankymo apyskaita (žr.: Kauno apskrities archyvas (toliau – KAA), f. 69, ap. 1, b. 7, lap. 2v.); Plungės hebrajiškos pradedamosios mokyklos revizijos nuorašas (žr.: LCVA, f. 1129, ap. 1, b. 53, lap. 18); Sedos žydų mokyklos revizijos nuorašas (žr.: LCVA, f. 1129, ap. 1, b. 53, lap. 112).

⁹ *Kaubrys S.* Lietuvos mokykla, p. 140.

¹⁰ *Lemchenas Ch.* Noitik litviše-jidiše lernbicher (liet.: Reikalingi lietuvių-jidiš kalbų vadovėliai) Sutrumpintas vertimas iš jidiš kalbos R. Bieliauskienės // *Žydų balsas*. Kaunas, 1934, sausio 3, nr. 4; *Lemchenas Ch.* Lietuvių kalbos vadovėlių reikalu // *Darbai ir polėkiai*. Vilnius, 1994.

¹¹ Žydų draugijos mokslams skleisti lietuvių kalbą įstatai // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 669. Nors draugijos įstatai yra išlikę, atrodo, kad ji savo veiklos nevykdė.

¹² 1921 ir 1922 m. išleistų Prano Vikonio vadovėlių rasti nepavyko, o apie jų egzistavimą galima spręsti iš tais pačiais metais išleistų *Žodynėlių prie pirmos dalies „Lietuvių kalbos pamokų“*, kuriuose minima, kad žodynėlis išleidžiamas kartu su vadovėliu.

LIETUVIŲ KALBOS VADOVĖLIAI IR JŲ AUTORIAI

Tarpukario Lietuvoje žydams buvo suteikta plati autonomija¹³, tuo laikotarpiu įkurta gausybė tautinių mokyklų¹⁴. Tautinių mažumų, taigi ir žydų, švietimu buvo nuolat rūpinamasi, augo ir pačių žydų poreikis mokytis lietuvių kalbos. Tą rodo lietuviškų mokyklinių vadovėlių atsiradimas, jų gausėjimo tendencijos. Vadovėlius žydams rašiusius autorius galima skirti į tris grupes: lietuvių, žydų bei lietuvių ir žydų bendraautorių.

1921 m. lapkričio 3 d. Švietimo ministerijos fondo byloje¹⁵ yra surašyti pradinėse mokyklose naudoti vadovėliai. Šaltiniuose išvardyti Kauno žydų realinės gimnazijos, Ukmergės žydų realinės gimnazijos, Telšių žydų mergaičių gimnazijos, Kauno žydų gimnazijos ir kitų žydų mokyklų vadovėliai. Prie lietuvių kalbos dalykų nė vienoje gimnazijoje nėra minimi žydų autorių parašyti lietuvių kalbos vadovėliai. Žydų mokyklų vadovėlių sąrašuose dominuoja nespecializuoti (t. y. ne tautinėms mažumoms parengti) lietuvių autorių vadovėliai: A. Jakučionio *Kelias į šviesą*¹⁶, S. Matijošaičio *Sakalėlis*¹⁷, Jono Jablonskio *Vargo mokykla*¹⁸, J. Damijonaičio *Lietuvių kalbos gramatika*¹⁹, J. Paluraičio *Žiburėlis*²⁰, J. Murkos *Vaikų darbymetis*²¹. Kiekvienoje mokykloje 1921 m. buvo naudojami ne mažiau kaip trys iš išvardytų vadovėlių. Taigi, galima daryti išvadą, kad iki XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios dar nebuvo išleista specializuotų lietuvių kalbos vadovėlių žydams, o žydų mokytojai ir mokiniai sugebėdavo naudoti neadaptuotas lietuviškas mokomąsias priemones. Jau trečiajame dešimtmetyje ne lietuvių mokiniams pritaikytų vadovėlių pasirodo

¹³ 1919 m. rugpjūčio 5 d. Paryžiaus Taikos konferencijos dokumente, kurį pasirašė užsienio reikalų ministras Augustinas Voldemaras, yra sakoma, kad žydai, kaip ir visi piliečiai, turi visas pilietines, politines ir tautos teises; taip pat yra įsteigiama Žydų reikalų ministerija, žydams leidžiama vartoti savo kalbą viešuose susirinkimuose, spaudoje, teatre, mokyklose, darant įvairius juridinio pobūdžio aktus, teisme ir valdžios įstaigose.

¹⁴ Pagal S. Kaubrio straipsnyje (žr.: *Kaubrys S. Bendrieji žydų pradinių mokyklų padėties Lietuvoje 1918–1940 m. bruožai // Mokslinės konferencijos „Lietuvos žydų švietimas ir kultūra iki Katastrofos“ medžiaga. Vilnius, 1991) pateiktą statistiką, 1918–1919 m. pabaigoje iš 1036 Lietuvoje veikusių pradinių mokyklų žydų mokyklų čia buvo 49, tai yra 4,37 proc. visų mokyklų, o vokiečių, lenkų, latvių, rusų mokyklos bendrai sudarė 8,65 proc. mokyklų. Iki 1928 m. žydų mokyklų Lietuvoje skaičius išaugo net iki 144.*

¹⁵ Vadovėlių, vartojamų gimnazijose ir progimnazijose, sąrašai. LCVA, f. 391, ap. 3, b. 395.

¹⁶ *Jakučionis A. Kelias į šviesą. Vilnius, 1920.*

¹⁷ *Matijošaitis S. Sakalėlis. Tilžė, 1920.*

¹⁸ *Jablonskis J. Vargo mokykla. Vilnius, 1920.*

¹⁹ *Damijonaitis J. Lietuvių kalbos gramatika. Kaunas, 1918.*

²⁰ *Paluraitis J. Žiburėlis. Vilnius, 1920.*

²¹ *Murka J. Vaikų darbymetis. Kaunas, 1919.*

vienas kitas, o nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios žydams skirtų vadovėlių ima gausėti. Tai siejama su 1936 m. priimtu Pradžios mokyklų įstatymu ir Vidurinių mokyklų įstatymu²², kurie nustatė lietuvių kalbą dėstyti kaip atskirą privalomą dalyką nelietuviškose mokyklose.

Pirmasis autorius, kuris apibrėžė savo vadovėlio paskirtį²³, – tai lietuvis lietuvių kalbos mokytojas Pranas Vikonis, Lietuvos universitete studijavęs lietuvių ir latvių kalbas, mokytojavęs Raseiniuose. Jis kurį laiką redagavo žurnalą *Mokykla ir gyvenimas*, buvo Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos Centro valdybos narys, politikos veikėjas. P. Vikonio vadovėlis *Lietuvių kalbos pamokos, skiriamos svetimtaučiams*²⁴ pirmą kartą išleistas 1921 m. Deja, šio vadovėlio rasti nepavyko, o apie jo egzistavimą galima spręsti iš 1921 m. P. Vikonio išleisto *Žodynėlio prie pirmos dalies „Lietuvių kalbos pamokų“*²⁵, kuriame rašoma, kad šis žodynėlis išleidžiamas kartu su minėtuoju vadovėliu. Antras P. Vikonio vadovėlio leidimas pasirodė 1922 metais, taip pat kartu su nauju *Žodynėliu prie antros dalies „Lietuvių kalbos pamokų“*²⁶.

1926²⁷ ir 1928²⁸ metais išėjo dar du P. Vikonio vadovėliai. Tai, kad šio autoriaus 1928 m. laidos vadovėlis buvo plačiai naudojamas žydų mokyklose, rodo 1929–1930 metų pradžios mokyklose naudotų vadovėlių sąrašai, kuriuose šis P. Vikonio vadovėlis yra minimas visų mokyklų vadovėlių sąrašuose²⁹. Be šio, sąrašuose minimi ir kiti vadovėliai: J. Damijonaičio *ABC*³⁰ bei *Vaikų darželis*³¹. Kiti 1929–1930 metų pradžios mokyklose naudotų vadovėlių sąrašuose paminėti vadovėliai yra bendro pobūdžio, skirti bendrai lietuvių ir nelietuvių mokykloms.

P. Vikonis savo 1926 m. vadovėlio įvade teigia daugiau kaip dvejus metus mokantis „svetimtaučius“ lietuvių kalbos, praktiškai neturėdamas tam tikslui parengto vadovėlio. Jis mini mokiniams duodavęs skaityti *Žiburėlį*³² ar *Vargo mokyklą*³³, tačiau šie vadovėliai, anot P. Vikonio, jiems netinkantys. Naujai parengtas specializuotas vadovėlis, pasak P. Vikonio, „laikiniai galės užkišti tą spragą lietuvių

²² Pradžios mokyklų įstatymas // Vyriausybės žinios. Kaunas, 1936, liepos 29, nr. 541.

²³ „Mūsų jaunoje valstybėje gyvena <...> nelietuviškai kalbančių gyventojų, kurie patys norėtų pramokti lietuvių kalbos ar savo vaikus pramokyti. Jiems šios mano knygos ir teikiamos“ (žr.: Vikonis P. Lietuvių kalba: vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1926, p. 1).

²⁴ Vikonis P. Lietuvių kalbos pamokos, skiriamos svetimtaučiams. Kaunas, 1921.

²⁵ Vikonis P. Žodynėlis prie pirmos dalies: Lietuvių kalbos pamokų. Kaunas, 1921.

²⁶ Vikonis P. Žodynėlis prie antros dalies: Lietuvių kalbos pamokų. Kaunas, 1922.

²⁷ Vikonis P. Lietuvių kalba: vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1926.

²⁸ Vikonis P. Lietuvių kalba: vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1928.

²⁹ 1929–1930 m. pradžios mokyklose vartotų vadovėlių sąrašai // KAA, f. 69, ap. 1, b. 81.

³⁰ Damijonaitis J. ABC. Kaunas, 1925.

³¹ Damijonaitis J. Vaikų darželis. Kaunas, 1925.

³² Palukaitis J. Žiburėlis. Vilnius, 1920.

³³ Jablonskis J. Vargo mokykla, 1920.

vadovėlių tarpe, kurią aiškiai mato kiekvienas svetimtautis, noris pramokti lietuvių kalbos“³⁴. Įvade taip pat paminėta, kad šalia šio vadovėlio yra išleidžiamas ir trumpas aiškinamasis žodynėlis įvairiomis kalbomis, tarp jų ir hebrajų. Iš to galima daryti išvadą, kad autorius nors ir vadovėlį rašė ne specialiai žydų mokykloms, tačiau žydų mokinius numatė kaip vieną iš šio vadovėlio vartotojų grupę.

Kauno miesto žydų pradžios mokykloje³⁵ naudojamų vadovėlių sąrašė yra minimas dar vienas toje mokykloje taikomas žydams skirtas vadovėlis: A. B. *žydų mokyklai (elementorius)*³⁶, 1928 m. išleistas Marijampolės „Dirvos“ spaustuvėje. Beje, šis tik inicialais A.I.³⁷ pasirašytas lietuvių kalbos vadovėlis buvo parašytas hebrajiškai mokantiems žydams. Jo autorius, pristatydamas savo knygelę, teigia, kad „neįdiegus mokiniams geros pradžios – tikro tarimo, paskum visas lietuvių kalbos mokslas šlubuoja“ ir pabrėžia, kad „lietuviški elementoriai nepritaikyti žydų mokyklai: savo vadovėlį kiek įgalėdamas taikau žydų vaikams.“³⁸

Įdomu tai, kad šiame vadovėlyje yra pateiktas sąrašas „Kitų tinkamesnių žydų mokyklai lietuvių kalbos vadovėlių“: daugiausia jų – neįvardyto autoriaus trumpiniu M ir A parašytos knygos³⁹. Iš sąrašė minimų vadovėlių reikšmingesnis pasirodė M ir A *Nepaprastieji veiksmazodžiai (Sunkiausių veiksmazodžių, išverstų į žydų kalbas ir suskirstytų, rinkinys)*. Deja, šio leidinio nepavyko rasti. Kiti į sąrašą įtraukti vadovėliai – tai jau minėti leidiniai, dažniausiai žinomi kaip žydų mokyklose naudojami lietuvių autorių parengti vadovėliai⁴⁰.

Vadovėlius nelietuvių mokykloms rašė dar keli lietuvių autoriai – tai Kėdainių mokytojų seminarijos ir Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakulteto absolventas, žurnalo *Mokykla ir gyvenimas* redaktorius J. Ambraška, dirbęs mokytoju bei išleidęs kelis lietuvių kalbos vadovėlius lietuvių mokykloms⁴¹, ir J. Lazauskas, mokytojavęs Vilkaviškio, Telšių, Kėdainių, Kauno pradinėse mokyklose⁴². Šie autoriai kartu išleido vadovėlį *Mano knygelė. Elementorius ir pirmieji skaitymėliai*. Vadovėlio prakalboje teigiama, kad jo esmė – klausimai pasikalbėti

³⁴ Vikonis P. Lietuvių kalba: vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1926.

³⁵ Kauno miesto pradžios mokykla nr. 13 // KAA, f. 69, ap. 1, b. 81, l. 36.

³⁶ A.I. A.B. žydų mokyklai (elementorius). Marijampolė, 1928.

³⁷ Galima daryti prielaidą, kad šiuo akronimu yra pasirašęs Albinas Iešmantas, tarpukario Lietuvoje gausiai leidęs vadovėlius ir lietuvių, ir nelietuvių mokykloms. Jo parašytuose vadovėliuose ši raidžių kombinacija kartais pasirodo.

³⁸ A.I. A.B. žydų mokyklai (elementorius). Marijampolė, 1928.

³⁹ M ir A. Skaityk-po elementoriaus pirmosios knygos III laida. Kaunas, 1923; M ir A. Skaityk II d. Kaunas, 1922; M ir A. Lietuvių kalbos gramatika. Kaunas, 1923.

⁴⁰ Damijonaitis J. Vaikų darželis. Kaunas, 1925; Vasiliauskas M. Žibutė. Kaunas, 1926.

⁴¹ Ambraška J. Aušrelė. Elementorius ir pirmieji skaitymėliai. Kaunas, 1935–1940; Ambraška J. Trumpa Lietuvių kalbos gramatika. Kaunas, 1937–1940.

⁴² Juozas Lazauskas // KAA, f. 215, b. 322, ap. 2.

mams, nes „viena svarbiausių priemonių gyvajai kalbai išmokti yra, be abejo, pasikalbėjimas, <...> kadangi pirmuosiuose lietuvių mokyklos skyriuose mokinio žodynas yra dar labai negausus, <...> pasikalbėjimas turėtų daugiau apsiriboti žinomais, lietuviškai nagrinėtais dalykais.“⁴³

Kaip matyti iš aptartų atvejų, lietuvių kilmės autoriai, rašydami vadovėlius „svetimtaučiams“, pabrėžia taisyklingos tarties svarbą (*A.B. elementoriaus, Mano knygelės. Elementoriaus ir pirmųjų skaitymėlių* autoriai). Jie 1935–1940 metais aktyviai ėmėsi rašyti vadovėlius žydams, ieškojo efektyviausių dėstymo būdų, kas rodo ir besiformuojančią lietuvių kalbos dėstymo kitakalbiamis metodiką.

Nė viename iš švietimo ministerijos dokumentų (mokymo priemonių sąrašuose, programose, rekomenduojamų vadovėlių sąrašuose) nėra minimas Kauno „Šviesos“ leidyklos Š. Neumano spaustuvėje išspausdintas Abeaomo Šulmano *Lietuvių kalbos vadovėlis: sistematingos pamokos žydų kalba skiriamos lietuvių kalbos mokslui*⁴⁴. A. Šulmanas buvo Aukštesniųjų žydų kursų Kaune mokytojas, išvertęs į jidiš kalbą Lazdynų Pelėdos, Igno Šeiniaus, Konstantino Jasiukaičio kūrinį, o į lietuvių kalbą – žydų rašytojo Peysacho Markišo novelės *Arum Štal* fragmentą⁴⁵.

A. Šulmano vadovėlis, skirtas savarankiškam mokymuisi, buvo išspausdintas jidiš kalba. Jame sukirčiuoti visi žodžiai, nes, kaip autorius rašo įvade, sudėtingiausia yra kirčiavimas bei tarimas (A. Šulmano teigimu, jei į tai nuo pat pradžių nebus atkreiptas dėmesys, atsiras savitas akcentas⁴⁶). Vadovėlyje teigiama, kad turintis blogą akcentą žmogus ne tik pats kalba blogai, bet ir taip susidaro blogas pačios kalbos išpūdis. Dar vienas dalykas, kurį pabrėžia A. Šulmanas, – tai sakinio daryba, o labiausiai kalbą įsisąmoninti padeda eilėraščiai, dainos. Tačiau būtina gerai suprasti kiekvieno žodžio reikšmę, o mokantis kalbos labai svarbu susipažinti ne tik su jos gramatinėmis formomis, bet ir pajusti kalbos dvasią, jos ypatumus⁴⁷. Autorius atkreipia dėmesį ir į kalbos išmokimo būtinumą bei pragmatiškumą. Anot jo, kalbos nemokėjimas sukelia daug nepatogumų, o žydai jaučiasi lyg kitos valstybės piliečiai.

Iš įvado matyti, kad būta ketinimų išleisti ir antrąją vadovėlio dalį – gramatikos tęsinį. Kaip teigia A. Verschik, aptariamas vadovėlis buvo sudarytas iš paskaitų,

⁴³ *Lazauskas J., Ambraška J.* Mano knygelė. Elementorius ir pirmieji skaitymėliai. Kaunas, 1934, p. 112.

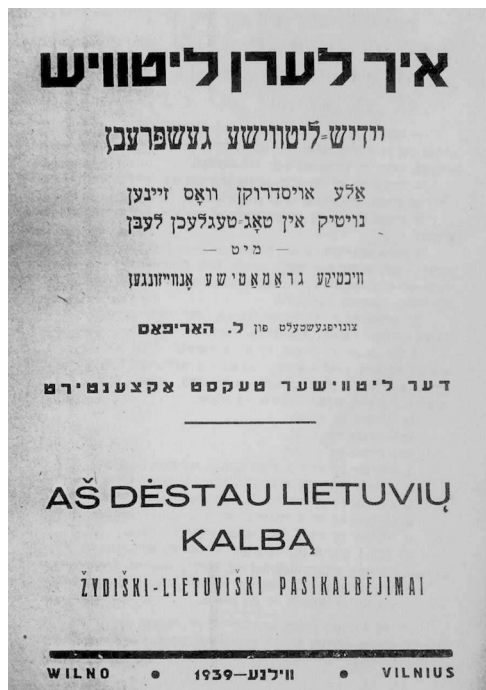
⁴⁴ *Shulman A.* Litviš. A sistematišer kurs oystsulernen di litviše šprakh on der hilf fun a lerer. Kaunas, 1923.

⁴⁵ *Verschik A.* The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers, p. 142.

⁴⁶ *Shulman A.* Litviš. A sistematišer kurs oystsulernen di litviše šprakh on der hilf fun a lerer, p. 5.

⁴⁷ Ten pat.

kurias A. Šulmanas skaitė Aukštesniosiuose žydų kursuose Kaune⁴⁸. Išsamesni lietuvių kalbos vadovėlių žydams tyrimai (jų identifikavimo rezultatai apibendrinti 1 priede) leidžia teigti, kad ilgai pirmuoju ir vieninteliu tokio tipo vadovėliu pripažintas A. Šulmano *Lietuvių kalbos vadovėlis: sistematingos pamokos žydų kalba skiriamos lietuvių kalbos mokslui* yra tik vienas iš daugelio tarpukario Lietuvoje parengtų lietuvių kalbos vadovėlių žydams.

L. Harifo vadovėlio *Aš dėstau lietuvių kalbą* antraštinis puslapis, 1939 m.

Panašaus pobūdžio kaip A. Šulmano vadovėlis yra žydų kilmės autoriaus L. Harifo 1939 m. išleistas vadovėlis *Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški-Lietuviški pasikalbėjimai*⁴⁹. Vadovėlyje pateikta trumpa lietuvių kalbos gramatika su jos vertimais į jidiš kalbą, žodynas ir lietuvių-jidiš pasikalbėjimai. Deja, konkretesnių duomenų apie autorių ir jo parengtą vadovėlį nepavyko rasti.

Žymus žydų kilmės lietuvių kalbininkas Benjaminas Sereiskis taip pat yra parašęs lietuvių kalbos vadovėlį, skirtą nelietuvių mokykloms. B. Sereiskis studijavo Vytauto Didžiojo universitete, mokytojavo Kauno žydų gimnazijoje, o 1940 m. išleido *Praktinį Lietuvių kalbos kursą*⁵⁰. Jis nėra specialiai skirtas žydų mokyklai, tačiau jo pratarinėje rašoma, kad prie vadovėlio yra išleidžiami pa-

pildomi žodynėliai rusų, lenkų ir hebrajų kalbomis. Iš to galima daryti išvadą, kad autorius numatė naudoti knygą ir žydų mokyklose.

Kalbininkas, žodynininkas Ch. Lemchenas žydų laikraštyje *Di Jidiše štime*⁵¹ išskirtinai palankiai vertino ankstesnį B. Sereiskio darbą – rusakalbiams skirtą lietuvių kalbos vadovėlį, kurį B. Sereiskis jam buvo pažadėjęs išversti į jidiš kalbą. Deja, kaip pastebi A. Verschik⁵², vertimas nebuvo padarytas.

⁴⁸ Verschik A. The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers, p. 143.

⁴⁹ Harifas L. Ich lern litviš. Jidiš-litviše gešprekhn. Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški-Lietuviški pasikalbėjimai. Vilnius, 1939.

⁵⁰ Sereiskis B. Praktinis Lietuvių kalbos kursas. Kaunas, 1940.

⁵¹ Verschik A. The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers, p. 149.

⁵² Ten pat, p. 150.

Nuo ketvirtąjo dešimtmečio pradžios akivaizdžiai matomas vadovėlių gausėjimas. Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje juntamos dvi naujos tendencijos – tai žydams skirtų lietuvių kalbos vadovėlių daugėjimas ir prasidėjęs produktyvus lietuvių ir žydų autorių bendradarbiavimas rengiant tokio pobūdžio vadovėlius. Daugelis rengusiųjų vadovėlius buvo lietuvių kalbos mokytojai, dirbę atitinkamai lietuvių arba žydų mokyklose.

Mokytojas Simonas Vainbergas 1934 m. parašytoje metodinėje knygoje *Kaip dėstyti lietuvių kalbą nelietuvių pradžios mokykloje*, pabrėžęs kokybiškos lietuvių kalbos gramatikos nelietuviams rašymo poreikį⁵³, bendradarbiaudamas su kitu mokytoju ir aktyviu visuomeninku Ignu Malėnu (Malinausku)⁵⁴ 1937 m. išleido *Lietuvių kalbos gramatiką: nelietuvių pradinėms mokykloms*⁵⁵. I. Malinauskas dirbo „Saulės“ mokytojų seminarijos pradžios mokykloje, Simono Daukanto mokytojų seminarijoje, Švietimo ministerijoje; jis rašė straipsnius *Lietuvos mokykloje*, *Švietimo darbe*, *Aiduose*, *Tėvynės sarge*, *Laisvėje*, *Lietuvoje*, *XX amžiuje*⁵⁶, yra parengęs daugybę lietuvių kalbos vadovėlių⁵⁷. I. Malinausko bendraautoris S. Vainbergas buvo baigęs du kursus Žydų dvasinėje seminarijoje⁵⁸ Kretingos apskrityje, mokytojavęs Salantų, Vilkijos, Čekiškių, Radviliškio, Skuodo, Kauno ir kitose žydų pradžios mokyklose (jose mokė tik pirmą skyrių). Įdomu tai, kad 1937–1939 metų S. Vainbergo atestacijos lape rašoma, kad jis „nemoka pakankamai lietuvių kalbos“⁵⁹, bet tai, matyt, netrukdė jam rašyti lietuvių kalbos vadovėlių žydams, nes, be aptartosios *Lietuvių kalbos gramatikos*⁶⁰, S. Vainbergas 1939 m. parašė dar ir jos priedą *Rašyk taisyklingai*.

Bendradarbiaudami su I. Malinausku žydams vadovėlių yra parašę Kauno *Tarbut*⁶¹ mokytojų kursų absolventas lietuvių kalbos mokytojas Jokūbas Kaplanas ir pedagogas, kalbininkas bei vertėjas Jurgis Talmantas⁶². J. Kaplanas yra parengęs

⁵³ Vainbergas S. *Kaip dėstyti lietuvių kalbą nelietuvių pradžios mokykloje*. Kaunas, 1934.

⁵⁴ Autorius pasirašo skirtingomis pavardėmis. Toliau – I. Malinauskas

⁵⁵ Vainbergas S. (Malinauskas I.) *Lietuvių kalbos gramatika nelietuvių pradinėms mokykloms*. Kaunas, 1937.

⁵⁶ Ignas Malinauskas // KAA, f. 215, ap. 3, b. 355.

⁵⁷ Malėnas I. *Lietuvių kalbos gramatika pratimais: III-jam pradžios mokyklos skyriui: parašyta pagal Švietimo ministerijos programą*. Kaunas, 1932; *Malėnas I. Lietuvių kalbos gramatika pratimais: IV-jam pradžios mokyklos skyriui: parašyta pagal Švietimo ministerijos programą*. Kaunas, 1933; *Malėnas I. Mūsų gintarai: lietuvių kalbos skaitymai VI-am skyriui*. Kaunas, 1938.

⁵⁸ Šis pavadinimas, rastas S. Vainbergo byloje, šiandien nebevertojamas.

⁵⁹ Simonas Vainbergas // KAA, f. 215, ap. 3, b. 564.

⁶⁰ Vainbergas S. (Malinauskas I.) *Lietuvių kalbos gramatika nelietuvių pradinėms mokykloms*. Kaunas, 1937.

⁶¹ Žydų švietimo ir kultūros draugija *Tarbut* buvo sukūrusi ir kuravo plačiausią Lietuvoje bendrojo lavinimo pasaulietinių žydų mokyklų tinklą hebrajų dėstomąja kalba.

⁶² J. Talmantas dėstė Kražių, Kelmės progimnazijose lietuvių kalbą ir literatūrą, Vilniaus lietuvių

dar vieną vadovėlį bendradarbiaudamas su mokytoju Genriku Zimanu⁶³. Šie autoriai kartu parašė nemažai vadovėlių žydams⁶⁴. J. Kaplanas, J. Talmantas ir I. Malinauskas išleido nelietuvių mokykloms skirtą vadovėlį *Mūsų mokykla*⁶⁵ (išėjo du leidimai: 1939 ir 1940 m.). Emigracinėje lietuvių spaudoje⁶⁶, prisimindamas vadovėlio parašymo aplinkybes ir jame siūlomą mokymo metodiką⁶⁷, I. Malinauskas vadovėlio naujumą grindžia tuo, kad jis „parašytas raidžių-garsų gana nuosaikiu metodu, tačiau remiasi ne skiemeniu, bet raide-garsu: „Mane stebina, kodėl žydai, būdami šiaip pažangūs, naujo metodo pabūgo ir nuo jo atsiskakė.“⁶⁸ Ši pastaba gali reikšti, kad vadovėlio rengimo laikas sutapo su diskusijomis dėl vadovėlių būtinumo ir tinkamiausios lietuvių kalbos mokymo metodikos.

J. Kaplanas, bendradarbiaudamas su kitais lietuvių autoriais, yra išleidęs ir daugiau lietuvių kalbos vadovėlių, tiesa, daugelyje jų nėra paminėta, kad jie skirti būtent žydų mokykloms. Vis dėlto galima prielaida, kad būdamas žydų kilmės ir dirbdamas lietuvių kalbos mokytoju žydų mokyklose J. Kaplanas visų pirma orientavosi į savo mokinių ir kolegų poreikius.

1936 m. J. Kaplanas kartu su J. Ambraška išleido vadovėlį *Mano knygelė. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui*. Vadovėlio prakalboje autorius teigia, kad jis skiriamas nelietuvių pradžios mokykloms, todėl tekstas yra kirčiuotas. Apibrėždamas knygos turinį, J. Kaplanas sako, kad „straipsneliai yra paimti iš įvairiausių sričių: iš lietuvių tautosakos, literatūros, istorijos, gamtos, geografijos, technikos

gimnazijoje, S. Daukanto mokytojų seminarijoje. Kauno jėzuitų gimnazijoje dėstė lietuvių kalbos tartį ir kirčiavimą. Bendradarbiaudamas su kitais autoriais yra parašęs vokiečių, prancūzų, rusų kalbos vadovėlių.

⁶³ Genrikas Zimanas // KAA, f. 215, ap. 2, b. 603. Žydų kilmės mokytojas G. Zimanas gimė 1910 m., 1926 m. baigė Kauno žydų gimnaziją, tais pačiais metais įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-gamtos fakultetą, kurį baigė 1932 m. Nuo 1926 m. dirbo Kauno žydų aukštesniojoje komercijos mokykloje, nuo 1930 m. – Kauno pradžios mokyklos mokytoju, vėliau – vedėju.

⁶⁴ Ambraška J., Kaplanas J. *Mano knygelė*. III dalis. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui. Kaunas, 1936; Ambraška J., Kaplanas J., Zimanas G. *Mano knygelė*. II dalis. Skaitymai pradžios mokykloms III skyriui. Kaunas, 1938; Kaplanas J., Talmantas J., Malinauskas I. *Mūsų mokykla: elementorius ir pirmieji skaitymėliai*. Kaunas, 1939; Kaplanas J., Ambrauskas L. *Lietuvių kalbos gramatika: nelietuvių pradinėms mokykloms*. Kaunas, 1937.

⁶⁵ Kaplanas J., Talmantas J., Malinauskas I. *Mūsų mokykla: elementorius ir pirmieji skaitymėliai*. Kaunas, 1939.

⁶⁶ Malinauskas I. Kaip gimė skiemenų metodas // *Aidai*, 1970, nr. 3, p. 123–126.

⁶⁷ Ignas Malinauskas savo straipsnyje „Kaip gimė skiemenų metodas“, kalbėdamas apie šio vadovėlio leidimą, pasakoja: „<...> (J. Kaplanas) matydamas, jog aš tuos dalykus gerai išmanau, sumanė, kad būtų gera kartu su manim parengti žydų mokyklom gerai pritaikytą elementorių. Tuo reikalu pas mane atvyko iš Slabados vyriausias Lietuvos rabi Šapiro su draugu (kitu rabi) tuo reikalu pasitarti – ar aš sutikčiau pritaikytą elementorių parengti su mano mokiniu Jokūbu Kaplanu“ (žr.: Malinauskas I. Kaip gimė skiemenų metodas // *Aidai*, 1970, nr. 3).

⁶⁸ Ten pat.

ir t. t., kad tuo būdu skaitytojas įgytų kuo daugiau lietuviškų žodžių, sąvokų, posakių.⁶⁹ Po poros metų pasirodė antrasis vadovėlio leidimas, tik jį priskyrus žemesniam – trečiajam skyriui. J. Kaplano ir J. Ambraškos vadovėlyje yra įterpta auklėjamųjų straipsnelių, apsakymėlių iš lietuvių tautos istorijos ir krašto pažinimo. Tai rodo dedamas pastangas lietuvių kalbos vadovėlius paversti žydų integracijos priemone.

Dar vienas lietuvių kilmės autorius, su kuriuo J. Kaplanas bendradarbiavo leisdamas vadovėlius, buvo Leonardas Dambrauskas (Dambriūnas)⁷⁰ – lietuvių kalbininkas, visuomenininkas, baigęs Vytauto Didžiojo universiteto humanitarinių mokslų fakultetą, mokytojavęs Kaune, vėliau dirbęs šio universiteto Filosofijos fakulteto Lietuvių kalbos katedroje. Išėjo du bendrai su J. Kaplanu parašyto vadovėlio *Lietuvių kalbos gramatika: nelietuvių pradinėms mokykloms*⁷¹ leidimai (1937, 1939 m.). Vadovėlis ypatingas tuo, kad jau jo pavadinimas nurodo, kad vadovėlyje daugiau dėmesio skiriama bus gramatikai.

Šio ir kitų vadovėlių autoriai (nuo 1926 m.) kaip susitarę nuolat kartoją, kad nėra specializuotų vadovėlių nelietuvių mokykloms. Pastaroji aplinkybė rodo ne tik komunikacijos stoką ir ribotą informacijos sklaidą, bet ir tai, kad mokymo programos ir priemonės nebuvo nusistovėjusios, o vadovėliai buvo leidžiami pavienių autorių asmenine iniciatyva – vadovėlių autoriai nebendradarbiavo.

Jau minėtas J. Talmantas su J. Kaplanu 1939 m. išleido specializuotą vadovėlį *Amatininkas. Lietuvių kalbos skaitymai bei gramatikos pratimai*⁷². Šis vadovėlis yra skirtas vyresnio amžiaus moksleiviams, besirenkantiems būsimą amatą, arba jau suaugusiems žmonėms, dar nemokantiems lietuvių kalbos. Šalia vadovėlio pateiktas *Amatų įrankių ir medžiagų žydiškas–lietuviškas žodynas*. Tai pirmasis vadovėlis, skirtas konkrečiai socialinei grupei – amatininkams.

Tarpukario Lietuvoje išleistus lietuvių kalbos vadovėlius kitakalbiamis ir žydams galima skirstyti į dvi grupes (žr. priedo 1 ir 2 lenteles): tai specialiai žydams parengti lietuvių kalbos vadovėliai bei tautinėms mažumoms, tarp jų ir žydams, skirti lietuvių kalbos vadovėliai.

Iš publikacijos prieduose susistemintos medžiagos matyti, kad 1921–1928 metais vadovėlius gausiau rašė lietuvių kilmės autorius P. Vikonis⁷³ bei dar porą autorių –

⁶⁹ *Ambraška J., Kaplanas J.* Mano knygelė. III dalis. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui. Kaunas, 1936.

⁷⁰ Toliau – L. Dambrauskas

⁷¹ *Kaplanas J., Dambrauskas L.* Lietuvių kalbos gramatika: nelietuvių pradinėms mokykloms. Kaunas, 1937.

⁷² *Kaplanas J., Talmantas J.* Amatininkas. Lietuvių kalbos skaitymai bei gramatikos pratimai. Kaunas, 1939.

⁷³ *Vikonis P.* Lietuvių kalba: vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1926 (antras leidimas 1928).

A. Šulmanas⁷⁴ ir neidentifikuotas autorius, parašęs *AB žydų mokyklai*⁷⁵. Negausus vadovėlių rašymas šiuo laikotarpiu siejamas su dar nesusiformavusia švietimo sistema. Nusistovint teisinei švietimo sistemai⁷⁶, nuo 1936 m. vadovėlių akivaizdžiai gausėja. Ketvirtajame dešimtmetyje vadovėlius aktyviai rašo bendradarbiaujantys lietuviai ir žydai: J. Kaplanas kartu su J. Talmantu, L. Dambrausku, I. Malinausku ir J. Ambraška. Daugiausia vadovėlių leidžiama Kaune, tačiau vienas, parengtas L. Harifo⁷⁷, buvo išleistas Vilniuje. Šis vadovėlis, kartu su A. Šulmano⁷⁸, S. Vainbergo⁷⁹ ir B. Sereiskio⁸⁰, priskirtinas žydų kilmės autorių parengtiems lietuvių kalbos vadovėliams, kurie bendrame ketvirtojo dešimtmečio vadovėlių kontekste atrodo pavieniai. Vadovėlių, skirtų visoms tautinėms mažumoms, kontekste tėra trijų pavadinimų periodiškai perleidžiami darbai: *Mano knygelė* (pakartotiniai leidimai 1936–1938 m.); *Lietuvių kalbos gramatika* (pakartotiniai leidimai 1937–1939 m.); *Mūsų mokykla* (pakartotiniai leidžiama 1939–1940 m.)

Pastarosios grupės vadovėlių autorių kolektyvai kinta, tačiau J. Kaplanas yra daugumos šių vadovėlių bendraautoris.

Deja, duomenų apie tai, kiek aptarti vadovėliai buvo naudojami mokyklose, rasti nepavyko⁸¹. Vienintelis šaltinis, teikiantis žinių apie vadovėlių sklaidą – tai minėtieji 1929–1930 metų pradžios mokyklose vartotų vadovėlių sąrašai⁸², kuriuose dominuoja P. Vikonio 1928 m. išleistas vadovėlis⁸³ ir vieną kartą paminimas vadovėlis *AB žydų mokyklai*⁸⁴.

LIETUVIŲ KALBOS VADOVĖLIŲ TURINYS: TARP DIDAKTIKOS IR PATRIOTIZMO UGDYMO

Vadovėlių struktūrai ir juose dedamiems gramatikos akcentams bei naudojamoms didaktinėms priemonėms aptarti pasitelkiami pirmieji lietuvių kalbos vadovėliai

⁷⁴ *Shulman A.* Lietuvių kalbos vadovėlis. Kaunas, 1923.

⁷⁵ *A.I. A.B. žydų mokyklai* (elementorius). Marijampolė, 1928.

⁷⁶ Pradžios ir Vidurinių mokyklų įstatymai // Vyriausybės žinios. Kaunas, 1936, liepos 29, nr. 541.

⁷⁷ *Harifas L.* Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški–Lietuviški pasikalbėjimai. Vilnius, 1939.

⁷⁸ *Shulman A.* Lietuvių kalbos vadovėlis. Kaunas, 1923.

⁷⁹ *Vainbergas S.* Rašyk taisyklingai. Kaunas, 1939.

⁸⁰ *Sereiskis B.* Praktinis lietuvių kalbos kursas. Kaunas, 1940.

⁸¹ Dirbta su Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomu Švietimo ministerijos (LCVA, f. 391), Žydų reikalų ministerijos (LCVA, f. 1157) fondais bei Kauno apskrities archyve saugomu Kauno miesto pradžios mokyklų inspektoriaus fondu (KAA, f. 69).

⁸² 1929–1930 m. Pradžios mokyklose vartotų vadovėlių sąrašai // KAA, f. 69, ap. 1, b. 81.

⁸³ Ten pat, l. 18, 19, 35, 36.

⁸⁴ Ten pat, b. 81, l. 36.

žydams (A. Šulmano⁸⁵, P. Vikonio 1926 m. vadovėlis⁸⁶, *AB Žydų mokyklai*⁸⁷) bei ketvirtajame XX a. dešimtmetyje išleisti J. Kaplano⁸⁸, L. Harifo⁸⁹ vadovėliai. Jų turinys aptariamas laikantis pasirodymo eiliškumo, bandant išvelgti, kiek vienas ar kitas vadovėlis padėjo žydų mokiniui susipažinti su lietuvių kultūra ir krašto istorija.

1923 m. A. Šulmano lietuvių kalbos vadovėlio⁹⁰ struktūrą išsamiai aptarė – A. Verschik⁹¹. Ji pažymi, kad pagrindinė vadovėlio problema – kirčio ir garso apdorojimas: autorius sukirčiuoja tik balses, o garsas vadovėlyje visiškai nepaaiškinamas⁹². Vadovėlis padalytas į dešimt pamokų, kiekviena trumpai paaiškinta jidiš kalba. Iš pradžių gramatika yra dėstoma susisteminta lentelėse ir pateikiant pavyzdžių; pateikta nauja medžiaga trumpai apibendrinama. Paskui duodama keletas pratimų, o kiekviena pamoka baigiama trumpu žodynėliu. Vadovėlio pabaigoje pateikti linksniuočių pavyzdžiai ir trumpas lietuvių–jidiš kalbų žodynelis. Vadovėlyje išspausdinti du eilėraščiai: Adomo Jakšto ir Fausto Kiršos⁹³ (jų parinkimo kriterijai nėra aiškūs, matyt, atsitiktiniai), ir du praktiniam kalbos vartojimui skirti pokalbiai (pokalbis knygyne, psl. 24, ir kanceliarinių prekių parduotuvėje, psl. 30)⁹⁴.

Chronologiškai antrasis ir savo turiniu, ypač skaitymui siūlomų tekstų parinkimu, besiskiriantis vadovėlis yra P. Vikonio *Lietuvių kalbos pamokos, skiriamos svetimtaučiams* (1926 m.). Vadovėlis suskirstytas į dvylika skyrelių, kad, pasak autoriaus, „mokinsys skaitydamas pirmiausia susitiktų su tais žmonėmis, gyvuliais ar daiktais, kurie jam gerai žinomi, pažįstami.“⁹⁵ Vadovėlyje nėra aiškinama gramatika, tai pat nėra pasitelkiami vertimai į jidiš kalbą, o dauguma skaitiniams parinktų tekstų – lietuvių liaudies pasakos („Vištytė ir gaidžiukas“, „Gulbė, karaliaus pati“), mokoma patarlių („Alkanam ir sausa duona už medų gardesnė“⁹⁶, „Jei nori būt

⁸⁵ *Shulman A.* Lietuvių kalbos vadovėlis. Kaunas, 1923.

⁸⁶ *Vikonis P.* Lietuvių kalba. Vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1926.

⁸⁷ *A.I. A.B.* žydų mokyklai (elementorius). Marijampolė, 1928.

⁸⁸ *Kaplanas J., Talmantas, J.* Amatininkas. Lietuvių kalbos skaitymai bei gramatikos pratimai. Kaunas, 1939; *Kaplanas J., Ambraška J.* Mano knygelė III dalis. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui. Kaunas, 1936.

⁸⁹ *Harifas L.* Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški–Lietuviški pasikalbėjimai. Vilnius, 1939.

⁹⁰ *Shulman A.* Lietuvių kalbos vadovėlis. Kaunas, 1923.

⁹¹ *Verschik A.* The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers, p. 143.

⁹² Ten pat, p. 148.

⁹³ *Shulman A.* Lietuvių kalbos vadovėlis, p. 27.

⁹⁴ *Verschik A.* The first textbook of Lithuanian for Yiddish-speakers, p. 144.

⁹⁵ *Vikonis P.* Lietuvių kalba. Vadovėlis skiriamas nelietuviams. Kaunas, 1926, p. 3.

⁹⁶ Ten pat, p. 60.

mylimas, tai pats mylėk“⁹⁷). Knygoje publikuojama ir lietuvių autorių kūrinių: Vinco Pietario („Čiuożykla pavasari“), Adomo Jakšto (apsakymėlis „Pavasaris Kaune“)⁹⁸, Maironio (eilėraštis „Pavasario saulė“)⁹⁹. Viename iš publikuotų Maironio eilėraščių „Velykos“¹⁰⁰ kalbama apie krikščionių šventę. Taigi matyti, kad vadovėlis orientuojasi į lietuvių kultūros pristatymą ir sklaidą. Dalykų, kurie sietųsi su žydų kultūra, jame nėra.

Pirmosioms mokyklos klasėms skirta vadovėlio *AB Žydų mokyklai*¹⁰¹ autorius įvade teigia, kad svarbiausia – tarimas. Kiekvienas garsas yra paaiškintas hebrajų kalba ir pasitelkus schemas (garsėjimo ir nutilimo linkmė apibūdinama rodyklėmis)¹⁰². Kiekvienas naujas garsas sukirčiuojamas ir pateikiamas jo atitikmuo hebrajų raidyne. Vadovėlio pradžioje raidės mokomos pažinti pagal nesudėtingus dviskiemenius žodžius, kaip *mama, mala, laka* (nuo jų mokytis skaityti pradedama ir lietuvių mokyklose), laipsniškai įtraukiant vis naujų, sudėtingesnių žodžių. Kiekvieno vadovėlio puslapio gale pateikiamas trumpas žodynėlis, ir jis knygos pabaigoje jau yra gana platus. Vadovėlis yra iliustruotas, vartojami žydiški vardai, pavyzdžiui, *Sara, Natanas, Dovas, Rivka*¹⁰³ ir daug kitų. Kitaip nei prolietuviškame P. Vikonio vadovėlyje, čia esama daug sąsajų su žydų bendruomenės vertybėmis ir papročiais. Pateikiamas tekstas, kuriame minima žydų tėvynė: *Mano tėvas yra žydas. Mano motina yra žydė. Mano tėvų tėvynė yra Palestina. Palestinos žemė yra graži*¹⁰⁴. Vadovėliui parinktuose tekstuose gausu žydų tradicijos ir kultūros akcentų: „visiems žydams maldos namas sinagoga“¹⁰⁵, „žydų Velykų tradicinis maccas“ (kalbama apie Pesachą, nors vartojamas krikščioniškoje visuomenėje prigijęs šios šventės atitikmuo), žydų šventės Chanukos giesmė *Vilkelis*, kurioje vilkelio (žaislo, suktuko – aut. past.) prašoma rasti „užburtąjį urvą, pilną pinigų – Chanukos dovanų“¹⁰⁶. Šiame vadovėlyje negalima išvelgti bandymų žydus supažindinti su lietuvių kultūra, papročiais.

1936 m. J. Kaplano ir J. Ambraškos vadovėlyje *Mano knygelė. III dalis. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui* skaitymui parinkti tik lietuvių literatūros tekstai (Vytės

⁹⁷ Ten pat, p. 7.

⁹⁸ Ten pat, p. 70.

⁹⁹ Ten pat, p. 71.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 70.

¹⁰¹ A.I. A.B. žydų mokyklai (elementorius). Marijampolė, 1928.

¹⁰² Ten pat, p. 5, 13.

¹⁰³ A.I. A.B. žydų mokyklai (elementorius), p. 17, 18, 20, 21.

¹⁰⁴ Ten pat, p. 32.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 42.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 44.

Nemunėlio, Žemaitės, Maironio, Vinco Kudirkos¹⁰⁷). Jų turinys yra nesudėtingas, daugiausia lietuviškų pasakų, o sąsają su žydų kultūra šiame vadovėlyje nėra.

1939 m. L. Harifo vadovėlis *Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški–Lietuviški pasikalbėjimai*¹⁰⁸, kaip ir *AB žydų mokyklai*¹⁰⁹, lietuvių kalbos mokymą pradeda nuo garso tarimo, raidžių paaiškinimo jidiš kalba, tačiau tam skiriamas tik pirmas vadovėlio puslapis. Vadovėlis pradedamas į jidiš kalbą išverstomis linksniuotėmis, pateikiama pavyzdžių bei žodynėlis. Šiame praktinio pobūdžio žodyne žodžiai sugrupuoti pagal temas: *skaičiai, užsiėmimas, mėnesiai, pinigai, amatininkai*¹¹⁰ ir pan., o žodynėlio dalyje pateikiami kasdieniame gyvenime praverčiančio turinio pasikalbėjimai (pavyzdžiui, *Krautuvėje, Gatvėje, Ieškau darbo (tarnybos)*¹¹¹). Vadovėlio pabaigoje vėl pateikiama gramatika: daiktavardis ir veiksmažodis su asmenuotėmis, būdvardis¹¹² su linksniuotėmis ir vertimais į jidiš kalbą. Šis vadovėlis išleistas lenkiškajame Vilniuje, matyt, dėl šios priežasties prie kai kurių žodžių ir paaiškinimų pateikiami ne tik lietuviški, bet ir lenkiški vertimai, kaip *Pani, pan, czemu, komu*¹¹³. Šiame vadovėlyje nepateikta jokių skaitymui skirtų tekstų, o vartojami žodžiai ir frazės – tradiciški, nesudėtingi, neutralūs.

J. Kaplano ir J. Talmanto vadovėlio *Amatininkas. Lietuvių kalbos skaitymai bei gramatikos pratimai* pradžioje pateikti lietuvių ir jidiš kalbų raidžių atitikmenys. Nuo pat vadovėlio pradžios jame yra gausiai vartojamos sentencijos (*Amatą mokėdamas duonos nemaldausi, Darbas atneš duoną, tinginavimas – skurdą*¹¹⁴ ir kt.), pateikiama žinių, susijusių su to laiko kasdienybe (minimas žydų laikraštis lietuvių kalba *Apžvalga, Amatininko žurnalas*¹¹⁵ ir kt.). Po kiekvienu iš vadovėlyje siūlomų tekstų yra pateiktas jame vartotų žodžių žodynėlis ir klausimai. Visi tekstai kirčiuoti, tačiau kirčiai nėra skirstomi į ilguosius ir trumpuosius – nurodyta tik žodžio kirčio vieta.

Vadovėliui parinkti tekstai – dažniausiai bendrojo pobūdžio (*Žmogaus sveikata*¹¹⁶, *Gudrus teisėjas*¹¹⁷), tačiau yra ir tokių, kuriuose tikslingai pristatoma Lietuvos

¹⁰⁷ *Kaplanas J., Ambraška J.* Mano knygelė III dalis. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui. Kaunas, 1936, p. 40, 70, 71, 94.

¹⁰⁸ *Harifas L.* Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški–Lietuviški pasikalbėjimai. Vilnius, 1939.

¹⁰⁹ *A.I. A.B.* žydų mokyklai (elementorius). Marijampolė, 1928.

¹¹⁰ Ten pat, p. 13.

¹¹¹ Ten pat, p. 12, 14, 17.

¹¹² Ten pat, p. 26, 30.

¹¹³ Ten pat, p. 4, 9, 27.

¹¹⁴ *Kaplanas J., Talmantas J.* Amatininkas. Lietuvių kalbos skaitymai bei gramatikos pratimai. Kaunas, 1939, p. 7, 28.

¹¹⁵ Ten pat, p. 9.

¹¹⁶ Ten pat, p. 73.

¹¹⁷ Ten pat, p. 69.

istorija („Kaip atrodė senovėje mūsų kraštas“, „Mergelė karžygė“, „Vasario 16 diena“¹¹⁸). Nors vadovėlyje nėra nuorodų į parinktų tekstų šaltinius, autorius, kai kurie jų akivaizdžiai yra iš lietuvių literatūros (pavyzdžiui, J. Biliūno „Brisiaus galas“¹¹⁹). Vadovėlio pabaigoje pateikta prašymų (mokesčių inspektoriui atleisti nuo mokesčių, sumažinti buto mokesčių) bei sąskaitų pavyzdžių (drabužių siuvyklos sąskaita¹²⁰). Pabaigoje įdėtas amatų įrankių ir medžiagų žodynas¹²¹ yra suskirstytas pagal konkrečius amatus (laikrodininkas, prekybininkas, siuvėjas, šaltkalvis, knygrišys, stiklius, stalius ir kt.).

Mūsų mokykla: elementorius ir pirmieji skaitymėliai – dar vienas J. Kaplano, J. Talmanto ir I. Malinausko vadovėlis, jame labiausiai pabrėžiama taisyklingo tarimo svarba. Knygoje gramatika neaiškinama, tik vietomis pateikiamos žodžių linksniotės¹²². Vadovėlio tekstai – daugiausia bendrojo pobūdžio (*Cirkas, Smuikas, Gaisras* ir t. t.), taip pat yra kelių lietuvių autorių kūrinių (pvz., Sofijos Čiurlionienės eilėraštis „Mano Mamytė“¹²³), publikuoti straipsneliai, skirti Vasario 16-osios šventei bei Lietuvos himnui¹²⁴.

Taigi, daugelio aptartų vadovėlių tekstai yra sukirčiuoti (*AB Žydų mokyklai*, P. Vikonio ir J. Kaplano *Mūsų mokykla*), tačiau keliuose iš jų yra pažymima tik kirčio vieta, nenurodant jo ilgumo (A. Šulmano, J. Kaplano *Amatininkas*). Dėmesys kirčiavimui, matyt, susijęs su mokyklų inspektavimo rezultatais. Antai inspektoriaus Stasio Kairiūkščio 1935 m. rugsėjo 14 d. ataskaitoje apie keliamuosius ir baigiamuosius egzaminus Kauno žydų aukštesniojoje prekybos mokykloje teigiama, kad mokinių „tarimas ir kirčiavimas pasižymėjo dideliu žydiškumu, netaisykliniais sakiniais“¹²⁵.

Keturi iš aptartų vadovėlių yra su vertimais, paaiškinimais jidiš kalba (A. Šulmano, J. Kaplano ir J. Talmanto *Amatininkas*, *AB Žydų mokyklai*, L. Harifo). Kituose, paprastai tuose, kuriuose yra lietuvių literatūros tekstų (J. Kaplano *Mano knygelė* ir *Mūsų mokykla*¹²⁶, P. Vikonio) nei atskirų žodžių, nei pačių tekstų vertimų nepateikiama.

¹¹⁸ Ten pat, p. 81, 89, 90.

¹¹⁹ Ten pat, p. 175.

¹²⁰ Ten pat, p. 185, 184, 187.

¹²¹ Ten pat, p. 189.

¹²² *Kaplanas J., Talmantas J., Malinauskas I.* Mūsų mokykla: elementorius ir pirmieji skaitymėliai. Kaunas, 1939, p. 63.

¹²³ Ten pat, p. 94.

¹²⁴ Ten pat, p. 63, 64.

¹²⁵ *Kaubrys S.* Lietuvos mokykla, p. 140.

¹²⁶ *Kaplanas J., Talmantas J., Malinauskas I.* Mūsų mokykla: elementorius ir pirmieji skaitymėliai. Kaunas, 1939.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad visi vadovėliai (išskyrus *AB Žydų mokyklai* ir L. Harifo *Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški–Lietuviški pasikalbėjimai*), nepaisant jų autorių tautinės priklausomybės, turėjo tikslą ne tik išmokyti lietuvių kalbos, bet ir supažindinti mokinius su lietuvių kultūra, tradicijomis, religija ir istorija. Vadovėliai turėjo ne tik mokyti kalbos, bet ir skatinti kultūrinę žydų integraciją į Lietuvos visuomenę, ugdyti pilietiškumą.

KITOS MOKOMOSIOS PRIEMONĖS ŽYDAMS

Be jau aptartų mokomųjų priemonių, žydų intelektualai, kaip Ch. Lemchenas¹²⁷, įžvelgė didesnę įvairovę priemonių, prisidėjusių prie lietuvių kalbos mokymosi žydų bendruomenėje: tai žydų periodika, apsakymų rinkiniai, žodynai.

Kaip vieną ankstyviausių lietuvių kultūros pristatytojų žydams būtų galima minėti Uriją Kacenelenbogeną, kuris gyveno Biržuose, vėliau Kaune. 1914 ir 1922 metais jidiš kalba išleistuose rinkiniuose *Lite*¹²⁸ U. Kacenelenbogenas spausdino savo verstas lietuvių liaudies dainas¹²⁹, Žemaitės apsakymą „Studentas“, Petro Rusecko straipsnį apie Žemaitę¹³⁰, Balio Sruogos eilėraščių „Pjovėjas“¹³¹.

Šalia privalomo lietuvių kalbos mokymo žydų mokyklose, buvo dėstoma Lietuvos istorija ir geografija. A. Livšino *Lietuvių tautos nuotyčiai. Vadovėlis žydų pradžios mokyklai ir žemesnėms gimnazijos klasėms*¹³² su priedu *Apie žydus Lietuvoj* bei to paties autoriaus *Lietuvos geografija žydų mokykloms*¹³³ 1927 m. buvo išspausdinti J. Kuznickio ir L. Beileso spaustuvėje, knygas išleido A. Ptašeko knygynas. Šie vadovėliai parašyti hebrajų kalba ir nėra skirti mokyti lietuvių kalbos, tačiau rodo siekimą žydus supažindinti su Lietuvos istorija, geografija: tai matyti iš pačių vadovėlių turinio bei knygos antraštėse esančių ir šalia žymesnių Lietuvos istorijos įvykių pavadinimų (pvz., Mūšis prie Žalgirio, 1410, Konstitucija gegužės 3 d. 1791 m.), garsių asmenybių pavardžių (pvz., Martynas Mažvydas) pateikiamų vertimų į lietuvių kalbą.

¹²⁷ *Lemchenas Ch.* Noitik litviše-jidiše lernbicher. Reikalingi lietuvių-jidiš kalbų vadovėliai. Su trumpintas vertimas iš jidiš kalbos R. Bieliauskienės // *Žydų balsas*, 1934 sausio 3, nr. 4.

¹²⁸ *Lite* / Red. U. Kacenelenbogenas. Kaunas, 1914; *Lite (Lietuva)* / Red. U. Kacenelenbogenas. Kaunas–Panevėžys, 1922.

¹²⁹ *Lite* / Red. U. Kacenelenbogenas. Kaunas–Panevėžys, 1922, p. 99–112.

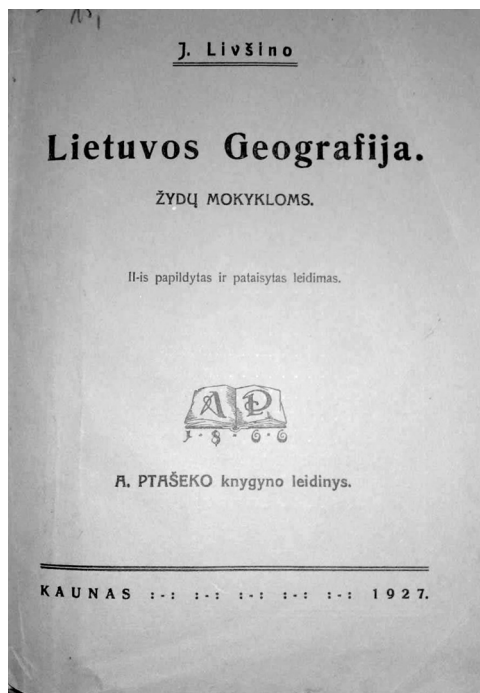
¹³⁰ Ten pat, p. 135, 143

¹³¹ *Lite* / Red. U. Kacenelenbogenas. Kaunas, 1914, p. 81.

¹³² *Livšinas A.* Korot ha Litaim. Lietuvių tautos nuotyčiai. Vadovėlis žydų pradžios mokyklai ir žemesnėms gimnazijos klasėms. Kaunas, 1927.

¹³³ *Livšinas A.* Geografija šel Lita. Lietuvos geografija žydų mokykloms. Kaunas, 1927.

Tėvynės pažinimui ir tautiniam nelietuvių auklėjimui buvo išleistas jau minėtų lietuvių kalbos mokymo baruose dirbusių autorių J. Kaplano, V. Ruzgo, J. Talmano ir I. Malinausko bendrai parengtas vadovėlis *Tėvynės pažinimas: vadovėlis III-čiam nelietuvių pradžios mokyklos skyriui*¹³⁴. Vadovėlio turinio pakraipa – nacionalistinė, aprašoma šalies didybė, pompastiškai pristatomi prezidento Antano Smetonos nuopelnai lietuviams ir žydams.

L. Livšino *Lietuvos geografijos* antraštinis puslapis, 1927 m.

Tarpukariu buvo išleistas lietuvių ir žydų kalbų žodynas, kuris rodo dar vieną reiškinį – atsirandantį poreikį žydams versti iš lietuvių į jidiš kalbą. Tai brolių Kolodnių surinktas *Lietuviškai-žydiškas žodynas*¹³⁵. Jį redagavo ir lietuvišką tekstą parengė Stasys Dabušis. Knygos pradžioje yra trumpai pateikta lietuvių kalbos gramatika. Ch. Lemchenas šį žodyną vertino labai prastai, nes jame yra „devynios galybės klaidų (spaudos ir šiaip klaidų)“¹³⁶.

Keli žodynai buvo išleisti ir 1940 m.: tai *Žydiškai-lietuviškas žodynas*, kurį surinko dr. A. Mertis ir L. Graifas, ir *Kišeninis lietuvių kalbos raktas ir žydiškai-lietuviškas žodynas*¹³⁷, kurį parašė I. Jankelevičius ir S. Kačergis. Tačiau apie šių žodynų autorius jokių žinių rasti nepavyko.

Dar vienas, pasak Ch. Lemcheno¹³⁸, svarbus leidinys žydams mokytis lietuvių kalbos yra žydų literatūros antologija lietuvių kalba *Žydų rinktinės apysakos*¹³⁹, išleista 1931 m. Kaune. Rinktinės vertėjai – O. Finkelšteinas, Ch. Lemchenas ir G. Zimanas. Jų vertimai surinkti ir parengti spaudai Žydų švietimo draugijos

¹³⁴ *Kaplanas J.* ir kt. *Tėvynės pažinimas: vadovėlis III-čiam nelietuvių pradžios mokyklos skyriui*. Kaunas, 1939 m.

¹³⁵ *Kolodniai Broliai*. *Lietuviškai-žydiškas žodynas*. Kaunas, 1923. Tai *Kultūros* knygyno leidinys, išspausdintas A. Bako spaustuveje.

¹³⁶ *Lemchenas Ch.* *Lietuvių kalbos vadovėlių reikalu* // *Darbai ir polėkiai*. Vilnius, 1994.

¹³⁷ *Jankelevičius I., Kačergis S.* *Kišeninis lietuvių kalbos raktas ir žydiškai-lietuviškas žodynas*. Kaunas, 1940.

¹³⁸ *Lemchenas Ch.* *Noitik litviše-jidiše lernbicher*. Reikalingi lietuvių-jidiš kalbų vadovėliai. Su trumpintais vertimais iš jidiš kalbos R. Bieliauskienės // *Žydų balsas*, 1934, sausio 3, nr. 4.

¹³⁹ *Finkelšteinas O., Lemchenas Ch., Zimanas G.* *Žydų rinktinės apysakos*. Kaunas, 1931.

rūpesčiu. Ch. Lemchenas minėtame straipsnyje teigia, kad ši knyga turi sudominti lietuvių skaitytojus, taip pat ir žydus, studijuojančius lietuvių kalbą ir gerai žinančius šias noveles originalo kalba¹⁴⁰. Estera Elijaševaitė-Veisbartienė, knygos pradžioje parašiusi „Trumpą žydų literatūros istorijos apžvalgą“¹⁴¹, aptaria senąją bei naująją žydų literatūrą, žydų klasikų.

Panašus žydų novelių rinkinys išėjo ir 1938 m. – tai *Žydų rašytojų apysakos*¹⁴² (kūrinius vertė G. Zimanas). Apie knygos sudarytoją žinių nepateikiama, tačiau knygos įvade teigiama, kad tai *Apžvalgos*¹⁴³ leidėjų sumanyta knyga. Pažymėtina, kad rinktinės įvade atsiranda naujų žydų literatūros populiarinimo lietuvių kalba argumentų – tai būdas lietuviams suteikti galimybę plačiau susipažinti su žydų literatūra, nes to nepadarius sunku suprasti žydą, jo gyvenimą, mintis ir svajones¹⁴⁴.

IŠVADOS

Vadovėliai, skirti mokytis nelietuvių mokyklose, taigi – ir žydų, pradėti leisti 1921 m. Pirmasis – lietuvių mokytojo P. Vikonio parašytas vadovėlis. Šio vadovėlio 1928 m. leidimas buvo plačiai vartojamas žydų mokyklose 1929–1930 m. Pirmasis lietuvių kalbos vadovėlis, parašytas specialiai žydams ir žydų kilmės autoriaus, – tai A. Šulmano *Lietuvių kalbos vadovėlis: sistematingos pamokos žydų kalba skiriamos lietuvių kalbos mokslui* (1923 m.), kuriame kalbos mokymui pasitelkiami ir lietuvių autorių tekstai. Lietuvių kalbos mokymo ir krašto kultūros bei tradicijų pažinimo susiejimas buvo būdingas daugeliui tarpukario Lietuvoje parengtų lietuvių kalbos vadovėlių kitakalbiamis ar specialiai žydams. Vienintelis iš identifikuotų žydams parašytų lietuvių kalbos vadovėlių, kuris nesiekė jų auklėti lietuviškumo dvasia, – tai 1928 m. A. B. *Žydų mokyklai (elementorius): vadovėlis parašytas hebrajiškai kalbantiems žydams* – jo tekstuose atsispindi tik žydų kultūra.

Susisteminus identifikuotus lietuvių kalbos vadovėlius, skirtus žydams, per visą tarpukarį matyti, kad jų vis daugėjo: iki 1936 m. leidžiami pavieniai vadovėliai, o po 1936 m. akivaizdus jų skaičiaus augimas, kurį lėmė nauji švietimo sistemą reglamentuojantys įstatymai. Nuo 1936 m. į vadovėlių rengimo darbus aktyviai įsitraukė lietuvių autoriai, kurie bendradarbiavo su žydų kilmės mokytojais.

¹⁴⁰ Lemchenas Ch. Lietuvių kalbos vadovėlių reikalu // Darbai ir polėkiai. Vilnius, 1994.

¹⁴¹ Finkelšteinas O., Lemchenas Ch., Zimanas G. Žydų rinktinės apysakos. Kaunas, 1931, p. 3.

¹⁴² Zimanas G. Žydų rašytojų apysakos. Kaunas, 1938 (Apysakose vaizduojamas Lietuvos gyvenimas, aprašytas Icchoko Leibušo Pereco, Šalom Aleichemo ir kt. autorių).

¹⁴³ *Apžvalga* – žydų laikraštis lietuvių kalba, ėjęs Kaune 1935–1940 m., leido Žydų karių, dalyvavusių Lietuvos Nepriklausomybės atvadavime, sąjungą.

¹⁴⁴ Zimanas G. Žydų rašytojų apysakos. Kaunas, 1938, p. 3.

Mišrių autorių kolektyvų parengtais vadovėliais siekiama žydus supažindinti su lietuvių kultūra, papročiais, religija. Tai rodo juose gausiai spausdinami lietuvių autorių tekstai, vartojami lietuviams įprasti vardai. Iš viso buvo identifikuota 22 vadovėliai žydams mokytis lietuvių kalbos, iš kurių keturi – su vertimais į jidiš kalbą, ir vienas – į hebrajų. Mišrūs kolektyvai parengė 40 proc. vadovėlių, du trečdaliai išėjusių vadovėlių buvo parengti po 1936 metų.

Priedas

1 lentelė. Žydų kilmės autorių parengti Lietuvių kalbos vadovėliai

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidimo metai	Leidimo vieta
1	A. Šulmanas	<i>Lietuvių kalbos vadovėlis: sistematingos pamokos žydų kalba skiriamos lietuvių kalbos mokslui</i>	1923	Kaunas, leidykla „Šviesa“ (Licht)
2	A. J.	<i>A.B. žydų mokyklai (elementorius)</i>	1928	Marijampolė, „Dirvos“ spaustuvė
3	S. Vainbergas	<i>Rašyk taisyklingai</i>	1937	Kaunas
4	J. Kaplanas, J. Talmantas	<i>Amatininkas. Lietuvių kalbos skaitymai bei gramatikos pratimai</i>	1939	Kaunas, S. Joselevičiaus spaustuvė
5	L. Harifas	<i>Aš dėstau lietuvių kalbą. Žydiški–Lietuviški pasikalbėjimai</i>	1939	Vilnius, N. Rozental spaustuvė

2 lentelė. Lietuvių autorių ir mišrių kolektyvų parengti vadovėliai žydams

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidimo metai	Leidimo vieta
1	P. Vikonis	<i>Lietuvių kalbos pamokos, skiriamos sve-timtaučiams</i>	1921	-
2	P. Vikonis	<i>Žodynėlis prie pirmos dalies „Lietuvių kalbos pamokų“</i>	1921	Kaunas
3	P. Vikonis	<i>Lietuvių kalbos pamokos, skiriamos sve-timtaučiams</i>	1922	-
4	P. Vikonis	<i>Žodynėlis prie antros dalies „Lietuvių kalbos pamokų“</i>	1922	Kaunas
5	P. Vikonis	<i>Lietuvių kalba. Vadovėlis skiriamas nelietuviams</i>	1926	Kaunas, A. Ptaško knygynas

Nr.	Autorius	Pavadinimas	Leidimo metai	Leidimo vieta
6	P. Vikonis	<i>Lietuvių kalba. Vadovėlis skiriamas nelietuviams</i>	1928	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
7	J. Kaplanas, J. Ambraška	<i>Mano knygelė lietuvių kalbos skaitymai pradžios mokykloms</i>	1935	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
8	J. Kaplanas, J. Ambraška	<i>Mano knygelė. III dalis. Skaitymai pradžios mokykloms IV skyriui</i>	1936	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
9	J. Kaplanas, L. Dambrauskas	<i>Lietuvių kalbos gramatika: nelietuvių pradinėms mokykloms IV-ajam skyriui, I, II dalis.</i>	1937	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
10	I. Malinauskas, S. Vainbergas	<i>Lietuvių kalbos gramatika: nelietuvių pradinėms mokykloms.</i>	1937	Kaunas, G. Gutmano knygynas
11	J. Kaplanas, L. Dambrauskas	<i>Lietuvių kalbos gramatika: nelietuvių pradinėms mokykloms</i>	1937–1938	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
12	J. Ambraška, J. Kaplanas, G. Zimanas	<i>Mano knygelė. II dalis. Skaitymai pradžios mokykloms III skyriui</i>	1938	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
13	J. Kaplanas, I. Malinauskas, J. Talmantas	<i>Mūsų mokykla. II dalis. Skaitymai III-ajam pradinės mokyklos skyriui</i>	1939	Kaunas, G. Gutmano knygynas
14	J. Kaplanas, L. Dambrauskas	<i>Lietuvių kalbos gramatika III skyriui, 2 leid.</i>	1939	Kaunas, A. Ptašeko knygynas
15	J. Kaplanas, I. Malinauskas, J. Talmantas	<i>Mūsų mokykla</i>	1940	Kaunas, G. Gutmano knygynas
16	B. Sereiskis	<i>Praktinis Lietuvių kalbos kursas</i>	1940	Spaudos fondas Kaune
17	J. Kaplanas, I. Malinauskas, J. Talmantas	<i>Mūsų mokykla: elementorius ir pirmieji skaitymėliai</i>	1940	Kaunas, G. Gutmano knygynas